

Recenze | Anotace

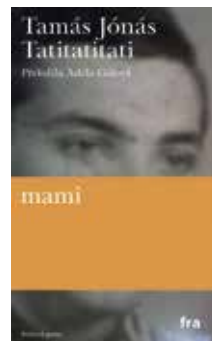
Tamás Jónás
Tatitatitati: mamí
/Attila a Marta Pató

Kolektiv autorů
O mulo! Povídky o duchách zemřelých
/Magda Gáborová

Oksana Marafiotiová
Žij tam, kde jsou písně. Jak ruská Romka dobyla Ameriku
/Radka Patočková a Lenka Jandáková

Emil Ščuka
Cikánský baron jsem já
/Stano Daniel

Sofiya Zahova
History of Romani Literature
/Jana Gáborová

Tamás Jónás

Tatititititi: mami

Praha: Fra, 2019, 108 s. [Světová próza.] Z maďarštiny přeložila Adéla Gálová.

Nevím, jestli je každý „cikán“ básníkem, asi ne, ale po přečtení románu Tamáse Jónáse se mi zdá, že každý pořádný básník musí být tak trochu „cikán“. Nepohoršujte se, prosím, hned na začátku, předmětem této recenze je sice knížka současného romského spisovatele, ráda by se ale dotkla psaní vůbec. Pro přesnost zde kurzívou uvádíme citáty z recenzované knížky, odtud jsme si také vypůjčili slovo „cikán“ v jeho tradičním, staromódním, stereotypy zatíženém významu.

Na jedné straně tu totiž máme kulturní konstrukt, na straně druhé básníka, který si za materiál zvolí svůj vlastní život, tu krutou milenkou. Musí ji obehřát, pokusit se o nemožné a přemocť ji. Podvést ji s její protivou: s nepravděpodobností, s neužitečností a s fantazií – s poezií. Protože svět je krutárna, krutý je táta a krutá je máma, krutý je na světě viník i jeho oběť.

Z tohohle vzorce jsem se chtěl vymanit. Takže nezbývalo, než se vymanit ze všeho.

Vymanit se z reality – k tomu se hodí matematika a její možnosti nekonečných světů – nekonečnost možných světů. Matematika ovšem nabízí jen možnosti teoretické. Pokud už jsou jednou omezeny (nekonečně omezeny) možnosti, které nám osud nadělí, proč bychom se pak k osudu neměli chovat také nespravedlivě – snažíme se ho přelstít a obelhávat. Bez zábran. Protože realita je nelítostná, život, to jsou jednoznačně činy.

Můžeš něco ukrást. Jídlo. Ukradl jsem. Najedli jsme se.

Někdy se ale přihodí, že Kréťan prohlásí, že všichni Kréťané jsou prolhaní. Tenhle paradox je v případě básníka, navíc matematika, naprosto pravdivý. Máme mu to věřit? Copak je v poezii dovoleno všechno? Nebo má poezie svou vlastní přísnou matematickou logiku?

A pak jsem přišel na to, co ty víš už dávno: ti, co jsou doopravdy poctiví, na to nevypadají. A musel jsem si vybrat: buď chci jako poctivec vypadat, nebo budu takový doopravdy. Vybral jsem si to druhé.

Magie matematiky možností má mocnou osvobodivou sílu. Pokud připustíme i jiné možnosti, pochopíme svou existenci v čase. Každý má „otevřenou“ možnost představovat si svou budoucnost s nadějemi, nebo naopak s obavami. Ale nemusí jít pouze o možnosti, které zvažujeme při přemýšlení o budoucnosti. Co když se nám otevřou možnosti vybavit si znovu i svou minulost? Jónásova matematická ars poetica nabízí cesty, jak lze i o minulosti přemýšlet jinak, jak se vyprostit z těsné klícky, do níž nás chce naše vlastní minulost vtěsnat: protože to „nás a naše“ – se nám zdá být „pravdivé“ jen tehdy, pokud to odpovídá obyčejnému

chronologickému a lineárnímu vyprávění, na němž se „my“ shodneme, a co je zároveň ve shodě s něčím evidentním, na co si můžeme sáhnout. Ale co když to není to podstatné? Co když je podstatné něco jiného?

Neměli jsme žádné zlato. My měli fotky.

Můžeme se taky ptát, co je tedy důležité, nebo co s námi bude, když přijdeme o to jediné, co máme. *Nejhůře se lidi loučili s prstýnky. S těmi, co škrtí prst a symbolizují svobodu či otroctví. Tak či tak, prstýnku se člověk nevzdává snadno.* Nebude nic, říká básník. Ale zároveň to vše popírá – zůstanou přeci přiběhy. *Věrnost nebo otroctví*, to se z žádného prstýnku vyčíst nedá.

Přesně takhle se vypravěč v románu vztahuje k vzpomínkám na roky v chudobě: *Už tehdy cítím, že na celé té chudobě něco neštím. Takhle čistá, ukázková bída neexistuje. Musí tu přece být něco, co odkazuje na bohatství, ať už z minulosti, nebo budoucnosti.*

Prostřednictvím takového vztahování se spolu s vypravěčem prodíráme cestou k sobě, k našemu tady a teď. Prostředníkem k cestě do minulosti, onou kamerou a foťákem nám jsou tentokrát naše city, které v tu chvíli pracují pro minulost. Dá se to ale číst i obráceně – minulost a možnosti, které v ní najdeme, nám přikrášlí možnosti našeho přítomného bytí.

Kdyby otec nebyl cikán, neznamenal bychom vůbec nic.

A kdyby to nikdo nezachytil na papíře? Kdyby nikdo nepsal básně? *Vždyť báseň je jen nafintěný sluha. Nebo dortík. Nebo kotníková ponožka. Nebo drbátko hlavy. Nebolí nemá žádný, vůbec žádný užitek. Pokládat před tátu báseň! Když má chuť na maso! Trávím život samými nesmysly, mamitati.*

Nakladatelství Fra vydalo v roce 2019 román *Tatitatitati: mami* maďarského spisovatele Tamáse Jónáse. O kontextu maďarské literatury, v němž kniha vznikla, poučí čtenáře zasvěcený doslov z pera pražského hungaristy Evžena Gála, jenž v něm uvádí další knižní tipy, které by si zájemci o maďarskou prózu neměli nechat ujít. Zmiňuje především slavný román o holocaustu *Člověk bez osudu* Imreho Kertésze, za nějž byla autorovi udělena Nobelova cena, ale také další současné prózy přeložené do češtiny, vyprávěné z pozice dětí, většinou dětí odstrkovaných, chudých, vyloučených už ve chvíli svého narození: *Akvárium* Krisztiny Tóthové; *Nemajetní* Szilárda Borbélye; *Devátý* Ference Barnáse. Všechny tyto knížky se silným společenským nábojem napsali současní, literárními cenami oceňovaní spisovatelé. Nejinak je tomu u Tamáse Jónáse. Přesto je tenhle text v mnohém jiný.

Autobiografické téma Jónás zpracoval knižně již ve své prvotině *Cikánská léta* (1997). Od té doby mu vyšly čtyři další prozaické knížky, deset básnických sbírek, písňové texty ke třem hudebním nahrávkám, divadelní hra, redakčně upravil sbírku pohádek a vedle toho tento občanským povoláním programátor vede již od roku 2000 internetové stránky dokk.hu věnované podpoře začínajících autorů. Sám takovou podporu ocenil v době, kdy ho jako začínajícího spisovatele doporučil Péter Esterházy na tvůrčí stipendium do Vídně. Nyní je Tamás Jónás ověnčený řadou literárních cen a stipendií, roku 2017 byl na stipendiu i v Praze.

Fascinující je lehkost i hloubka, s níž se Jónás pouští do zásadních filozofických otázek, jako je prostá otázka „kdo jsem“ nebo „existuje vůbec něco pevného, o co se můžu při vzpomínání opřít“? Je skvělé, že i český překlad Adély Gálové tuto lehkost a zároveň formulační přesnost zprostředkovává. Podle jejích vlastních slov ji k překladu motivovala sugestivnost vyjádření intimních vztahových, rodinných témat a téma tělesnosti převedené do slov. Jónás přitom nezapře zakotvenost v prostředí současné postmoderní maďarské literatury, která se od syrové autentičnosti odpoutává a svou pravdu hledá v textu, jazyku, intertextualitě. Emblematický román Pétera Esterházyho *Harmonia Caelestis* z roku 2000, jehož ústředním tématem je rovněž vztah k otci, začíná větou: *Je zatroleně těžké lhát, když jeden nezná pravdu.* Esterházy si ve svém čtyřsetstránkovém románu opakovaně vymýšlí historky, které se nestaly, části textu

krade od jiných autorů, prolétává staletími i nejrůznějšími sociálními vrstvami, aby svého tatů, svou rodinu, svůj šlechtický původ – nebo spíše sebe samého – přesvědčivě v textu ukotvil. *Nejlepší z básní jsou samé ostudné lži. Mluva z cesty. Povídačky. Bez definovatelného rytmu, s mlhavým či neexistujícím záměrem. Dodneška jsem to celé nepochopil*, píše Jónás v románu *Tatititati: mami*.

Podobně i v tomto románu se Jónás k svým nejsilnějším obrazům dopracovává četnými oklikami. Znovu a znovu při tom otevírá staré rány. Lež je pro něj na jedné straně posvátná, zejména při rekapitulacích průběhu svých vztahů s milovanými rodiči: *To už jsem samozřejmě prohlídl, že máma lže. Považoval jsem to za svatou činnost... Moje máma nebyla prolhaná. Byla nepochopenou řečnicí. Básnířkou*. Lež a hřích je problémem, ale spíše vyjadřovacím a vztahovým: *A jaké že drby kolovaly o mém otci? Myslím, že žádné. Nevzpomínám si, že by se mu dal přičíst nějaký smyšlený hřích nebo že by bylo možné přikrašlovat ty skutečné. K tomu, čím zhřešil, se přiznal. Jeho největším kritikem jsem byl já, který mu vyslepičil i takové hříchy, o kterých sám neměl tušení*. Nebo ještě jinak, milosrdná lež je jedinou možností sdílení: *Nalži mi pohádky, abych je mohl lhát dál svým synům a každému, kdo neví, jaké to je ztratit boha, ve kterého jsi nikdy ani nevěřil. Tati, lži mi, konečně jenom mně*.

Jónásovo balancování na hraně pravdy a lži, mezi pravdou literatury a pravdami našeho pozemského světa, je přitom vedeno tak obratně, že si čtenář na mnoha místech popláče, zavzteká si, aby následně zapochyboval, zda historky v textu tak přesvědčivě, mnohdy drásavě podané nejsou náhodou tak trochu vycucané z palce. Podle mého názoru se například vymyká všem fyzikálním zákonům, aby člověk jen tak vylezl na kostelní věž. Je ale pravda, že třeba na takových obrazech Marca Chagalla nevěsty se svými ženichy běžně nad kostelní věží létají, o Chagallových obrazech bychom přitom nikdo netvrdil, že jsou nepravdivé. Jónásovo vyprávěcké umění působí přesně jako onen chagallovský opravdivý let, autor zde *kráčí po vrcholcích stromů*.

Romistka Adéla Gálová, která Jónásův román ve spolupráci s redaktorkou Olgou Stehlíkovou převedla do češtiny, charakterizovala strukturu překládaného textu jako přívalem sled litaní. Formálně i obsahově se podle ní tahle kniha vymyká úrovni, která je nastavena například v prostředí romské literatury psané v Čechách.

Román *Tatititati: mami* se čte jako by autor knihu vychrlil na jeden záťah, jako hrabalovský monolog, nebo Kerouacův kultovní záznam jedné dlouhé cesty. Možná proto se o knize špatně píše, lze ji jen doporučit. Pokusím se o to ještě jedním citátem: *Tatínku, kde žijou šťastní? – Tam, kam jdeme – slibuje, ale pořád se nehýbeme. Čekám a čekám. Táta se ke mně pomalu přilepí potem, prolne se, ukrutně zesilující Slunce nás ozařuje svými nejsilnějšími reflektory*.

Dvojrecenzi připravili Attila Pató a Marta Pató¹

1 Mgr. Attila Pató, Ph.D. je pedagogem a knihovníkem Centra pro etiku při Katedře Filosofie FF UPa. Attila.Pato@upce.cz

Mgr. Marta Pató, Ph.D. působí na Katedře literární kultury a slavistiky na FF UPa, specializuje se na maďarskou literaturu. Marta.Pato@upce.cz

Kolektiv autorů

O mulo! Povědky o duchách zemřelých

Sbírka romských autorů

Editorka Karolína Ryvolová, Praha: Kher, 2019, 180 s., ISBN 978-80-87780-22-0¹

Mištes irinde amare romane paramisara kadi gendī, šukares malīmen o ilustraciji – ta kadi gendī ekskluzivnones kerdī. O ilustraciji šukares dičhon u patrinen pre koda than, so irinde peske o paramisa. Andre kadi gendī o paramisara irinenas pal peskero dživipen, so on korkore predžidile le mulenca, pal e romaňi tradicija, sar so te kerel, te merel vareko andal e fajta, u sar te vartinel, te na daravel amen o mulo. Varesave paramisara irinenas pal peskero dživipen, aver pal oda, so le paramisariske chuřila andro řero.

Na kamel pes mange te pařal, keci amare romane paramisara pes na daran te irinel pal o mule. Nu, ale jekh lenge muřinav te uđžanel – šukares džanen te irinel. Varesavo paramisaris cirdel le řtenaris avke andre peskero đejos, he talam o řtenaris nařři dichinel, baj sar ov korkoro bi predřivelas. Pař kadi gendī řaj o řtenaris daral, rovel, the asal. Choc te varesave paramisara irinenas, so lenge chuřila andro řero, u na daranas (abo na džunglonas) te mukel le řhavores the la da te merel (irinde hororis).

Bari pařiv muřinav te řel la nena Daniřovř, la nena Brigita Horvřthovř, la gadřora the e nena Uhlovř, la nena Ferkovř, nena Mgr. Hejkrřikovř u jekh lařcho Romoro o kakos (o bařis) Horvřth.

E nena Daniřovř irinel sar raňi avka, kaj o manuř te ačaluvel, sar sas cikřori u sar pes daralas la sestreňicaha, miřtes pes oda genel. E nena Brigita Horvřthovř, šukares zakamades irindas, i te hin smutno koncos. Panř Uhlovř, bari pařiv la muřinav te řel, sar džanel amari romaňi tradicija sa šukares te popisinel. Irinel rajkanes, sar amari romaňi řhaj. E nena Ferkovř, lakere rozpravki chuden le jilestar, kamel pes the te rovel u the the asal.

The e nena Mgr. Hejkrřikovř irinel igen řukřres, irinel avka řařes, hoj aňi na kamel pes te pařal. Lakero vakeriben hin řukar.

Kovle jilestar the řařes irinel smutnones pal peskeri baba e Nikola Beljajevovř. Bařis (kakos) Horvřth, miřtes le řtenariske sikada e pařiv ke peskero dad. Sikrica tumenge leskero p řibřehos sikavav:

...Geřam khere, choc narado. Sovahas u tosara řtare orendar pes mukhřas korkori e televizija. Oda kerdřas mro dad, duminav mange, maj ilom o telefonos u vičindom andre řpitařa. O doktoris mange phendřas: „Vřř otec ve řtyři rřno zemřel.“

Ta phenen mange, sar oda řaj ačel! (s. 127).

Ačhen Devleha,
Magda Gřborovř²

¹ Knřřka je volně ke stařenř na adrese: http://www.kher.cz/Eknihy/Nase/O_mulo_pdf.pdf

² Magda Gřborovř, Lic. fřzioterapeutka v Pardubicřch, kterř se ve svřm volnřm řase vřnuje i vlastnř literρνřnř tvorbě v romřtině. Jeř povřdky a vyprřvenř vyřly (pod jejřm dřivřřřřm jmřnem Magdalena Hoffmannovř) na strřnkřch RDř: Pal e Maria Terezia / O Marii Terezii; Pal o Josefos II. / O Josefovi II; Miri baba sas drabarňi / Moje babiřka byla řčitelkou – viz RDř 2001, 8 (3-4): 113-120.

Tato kniha ukazuje čtenářům, jak umějí romští spisovatelé dobře psát o duchách zemřelých. Je exkluzivně vypravená, má krásné ilustrace, které se hodí ke každému z příběhů!

Spisovatelé psali převážně o svém životě, o tom, co sami zažili s duchy zemřelých, o romských zvycích a tradicích, o tom, jak a co dělat, když zemře někdo z rodiny, jak vartovat, jak prokázat úctu zemřelým, aby nás nechodili strašit. Někteří romští spisovatelé psali o tom, co sami ve svém životě zažili s duchem, jiný spisovatel psal podle své představivosti.

Ani se mi nechtělo věřit, kolik našich romských spisovatelů se nebojí psát o duchách zemřelých. Jedno se jim ale musí uznat, psát umí hezky. Někteří spisovatelé zatáhnu čtenáře do svého děje tak, že se nemůže nadechnout, jako kdyby sám příběh prožíval. U knihy se čtenář může bát, plakat, i smát! Ačkoli někteří autoři (resp. autorky), kteří píšou podle vlastní fantazie, se nebojí (nebo nešťítí) a klidně nechají umřít dítě i matku (napsaly úplný horor).

Velkou úctu musím projevit paní (tetičce)³ Danišové, Brigitě Horváthové, Uhlové, Ferkové, Mgr. Hejkrlikové a jednomu muži, panu Horváthovi.

Paní Danišová píše jako dáma s velkým D, umí živě a do detailů popsat, jak byla malá holka a jak se bála se sestřenicí, aby neviděly ducha. Paní Brigita Horváthová píše krásně zamilovaně, i když konec je moc smutný.

Paní Uhlová zaslouží velkou úctu za to, jak dobře zachytila romskou tradici a poutavě ji čtenáři popsala. O Romech píše tak, jako by sama byla z romské rodiny.

Příběh paní Ferkové vás chytí za srdce, chce se vám plakat i smát. Paní Hejkrliková píše báječně, píše tak pravdivě, že vám to připadá až přehnané. Její příběh je krásný.

Citlivě a pravdivě píše o své babičce smutný příběh Nikola Beljajevová.

Pan Horváth čtenáři ukazuje, jak velkou úctu cítí ke svému otci a ke stáří. Zde jen kratička ukázka:

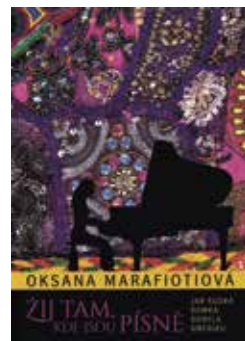
...I když neradi, odjeli jsme domů. Spali jsme a ve čtyři ráno se sama od sebe zapnula televize. To udělal můj táta, pomyslel jsem si, hned jsem vzal telefon a zavola do špitálu.

„Váš otec ve čtyři ráno zemřel,“ oznámil mi doktor.

Tak mi řekněte, jak se to mohlo stát! (s. 125).

Překlad Magda Gáborová

³ Romské označení "nena" autorka požadovala ponechat i v češtině (jako tetička), z důvodu vzdání úcty: je přesvědčená, že i v češtině by znělo lépe. Vlastní (a redakčně upravený) překlad do romštiny komentuje těmito slovy: „Užijeme-li *paní*, ztratí se ta úcta, která je ovšem současně familiární, v romštině tím říkáme, že jsou nám tito lidé blízcí. A my v našem sboru toto používáme i česky! I o paní Hübschmannové mluvíme jako „*néna* Hübschmannová“, a v češtině pak *tetička* Hübschmannová. Ukazujeme tím, že si jí velmi vážíme a považujeme ji za blízkou.“ Dokonce je přesvědčená, že v budoucnu se toto označení rozšíří i do češtiny, tak proč s tím nezačít. Nakonec jsme se dohodli, že v překladu tetičky upravíme na *paní*, ale upozorníme na tuto její námitku. (Pozn. red.)

Oksana Marafiotiová

Žij tam, kde jsou písně. Jak ruská Romka dobyla Ameriku

Praha: TRITON, 2019, 347 s., ISBN 978-80-7553-567-2. Z angličtiny přeložila Karolína Ryvolová.

Poprvé vyšlo v roce 2012 pod názvem *American Gypsy: A Memoir*.

Dalo by se říct, že nic nebylo Oksaně Marafiotiové (1974), vysokoškolské pedagožce, hudebnici a filmařce, více předurčeno než napsat autobiografii (od dětství si vedla deník, její teta ji podporovala v četbě a vyrůstala v umělecké rodině plné silných osobností, s níž emigrovala z komunistického Sovětského svazu do Spojených států na konci let osmdesátých), kdyby tu nebyla ta okolnost, že Oksana je romsko-arménských kořenů a z cesty za svou emancipací a seberealizací, a dokonce i za dosažením pověstného amerického snu, nesměla udělat ani úrok stranou.

Oksana ve čtyřiceti čtyřech kapitolách vypráví příběh jedné své životní etapy. V relativně krátkém časovém úseku (od dětství po dospívání) a ve dvou zcela odlišných geografických i kulturních podmínkách čelila od nízkého věku tolika existenciálním otázkám i praktickým výzvám, až se zdá neuvěřitelné, že z nich autorka našla východisko a s lehce ironickým odstupem o tom napsala srozumitelnou a působivou knihu. V ní se zřetelně a neustále sváří ideál s realitou, tradice s modernitou, autorčino zkoumání romské identity se zkušeností života imigranta, s rolí ženy v romské kultuře, ale i střet velkých kultur – nivelizované komunistické společnosti (kde je máloco povoleno) a individualistického, liberálního Západu (kde je naopak možné téměř vše).

Kdo jsem já?

Oksana od momentu, kdy se ve škole setká s odsudky kvůli svému romskému původu, nepřestává přezkoumávat své romství a vztah k němu. Na první pohled se přitom líčení z rodinného života v sovětském Rusku jeví nekomplikovaně. Příslušnost k úspěšnému rodu hudebníků, k divadelnímu souboru, jemuž přirozeným charismatem kraloval dědeček Andrej Kopylenko, zajišťovala rodině i na poměry tohoto regionu slušné výdělky a umožňovala život v relativním luxusu. Svého postavení si Kopylenové byli dobře vědomi, i cenného rodinného odkazu, a snažili se svůj vydobytý společenský status udržet – kdokoli by mohl tuto křehkou pozici ohrozit (např. členka souboru, která porušovala *romipen* – píla, nestarala se o syna, fyzicky ho napadala), byl zavrhnut. Dědeček rovněž z tohoto důvodu zakazoval členům souboru provozovat věšteství.

Stačilo však vyjít ven ze záře divadelních prken, aby si Oksana postupně uvědomovala, že pro většinu lidí budou ona i její blízcí vždy jen „Cikáni“. *„Přišla jsem o většinu přátel, pro které moje romství znamenalo příliš velký kaz na jejich popularitě, a jak to jen šlo, jezdívala jsem s rodiči na turné. [...] Většinová společnost nás navzdory zdvořilému potřásání rukou stejně považovala za divochy“* (s. 57). Oksana dokonce kvůli šikaně předčasně ve dvanácti letech ukončila školní docházku.

Skutečnost byla o to nepřehlednější, že i samotná rodina Oksany byla smíšená, a tak ani zde nepoznala bezvýhradné přijetí a návod, jak v sobě tyto dvě kultury umně skloubit – arménská rodina autorčiny matky nikdy plně nerespektovala Oksanina otce čistě pro jeho romský původ. Babička Kseniji z otcovy strany, ruské Řekyni pověstné svým zvučným hlasem a nesnadným postavením v nové romské rodině, nebyla zase dost dobrá Oksanina matka ani samotná Oksana: *„Mé dětské vzpomínky jsou barevným kaleidoskopem [...]. Jediná babička Ksenija je v nich jako stín, možná proto, že jsme si tak často vjížděly do vlasů, nejen kvůli mému pochybnému původu [...]“* (s. 229). Oksaně se za těchto okolností těžko vyrůstalo s nekritickým vnímáním romské poloviny jejího já, na rozdíl od milované sestřenice Žanny, která svůj původ hrdě dávala najevo a Oksana ji za to vždy obdivovala.

Od Spojených států si proto slibovala hlavně to, že na jejich půdu vstoupí jako čistý list a pokud se rozhodne ho popsat, pak čistě americkými hodnotami, aby – na rozdíl od života v Rusku – nijak nevyčnívala z řady, nebyla terčem posměchu a ostrakizace: *„Nepochybovala jsem, že v šatech jako z klipů na MTV, které jsem si pečlivě nastudovala, perfektně zapadnu. Tahle Oksana by snad mohla úspěšně předstírat, že má normální, a ne romskou rodinu“* (s. 16), *„Najednou jsem měla cíl – [...] setřesu ze sebe své staré já a stanu se novou, celoamerickou Oksanou“* (s. 126). O důležitosti tohoto „zrození“ vypovídá i to, že jako výchozí bod pro své vyprávění Marafiotiová zvolila příběh pohovoru rodiny s imigrační úřednicí. Tehdy jí bylo patnáct let a čerstvou dospělost (v jejím případě také předčasnou, neboť po příchodu do USA se rozpadlo manželství jejích rodičů a Oksana se musela ujmout zodpovědnosti za mladší sestru Roxy) je odhodlána stvrdit naplněním životní strategie, která jí zajistí dobrou budoucnost. Strategie, která fungovala po část jejího dětství, spočívající ve skrývání romské identity stůj co stůj.

Avšak i v nové zemi začíná (coby pubertální teenager o to citlivěji) stud za nepřehlédnutelnou odlišnost vlastní rodiny, která v nové zemi naopak nepociťovala své romství či emigrantský původ z komunistického Východu jako stigma – matčiny slavnostní šaty na běžný nákup do supermarketu a výrazné líčení, otcova školácká angličtina, byznys s okultismem, který za čas slušně živil otce a jeho milenkou poté, co se mu nesplnil bláhový sen prorazit v Los Angeles (po čtyřicítce a bez kontaktů) jako profesionální muzikant. Oksana však záhy sezná, že americká společnost je založená právě na jinakosti a jedinečnosti a s tímto odlišným nastavením tamní společnosti se dospívající Oksana našťestí včas ztotožní. Na prestižní střední škole usilovně pracuje na zvládnutí angličtiny a vyniká coby nadaná studentka hudby, ale až když jí bylo jedním z profesorů naznačeno, že její plán vyměnit jednu identitu za druhou je krátkozraký (*„Co takhle být tím, čím už jsi? [...] Představ si, že držíš pořádný kus plastelíny. A teď z ní něco vymodeluj“* – s. 245), přiměje se podívat na svůj původ (ať je jakýkoli) z jiné perspektivy – právě jako na základ, na němž může stavět svou budoucnost.

Mým rodičům

Čím víc Oksana proniká do amerického způsobu života a objevuje své netušené možnosti, tím víc před ní vyvstává další dilema – jaké možnosti by mohla mít jako průměrná americká dívka a jaké má jako dcera otce, který je rozhodnut naplnit její život v mezích romských tradic, což prakticky znamená vychovat ji tak, aby měla v romském společenství vyhlídky na dobrý sňatek? Oksana je však ztělesněním modernity, emancipace, dívky toužící po nezávislosti, lásce. Pro ni je otcův pohled na svět zastaralý, omezující a plodící další a další předsudky vůči Romům. Otci se naopak jeví jako naivní její nadšení pro Ameriku, neboť si trpce uvědomuje, že vytoužená svoboda je jen iluzorní, pokud se člověk potýká s materiálním nedostatkem. Ten příznačně okomentuje jeho přítel Igor, když se Oksana chlubí získáním brigády, „*vykořisťujou naše děcka, stejně jako komunisti vykořisťovali nás*“ (s. 260). Vzpoura proti otci je tak o to těžší, čím víc Oksana touží po otcově uznání. Veškeré její kroky směrem k získání jeho respektu způsobují přesný opak – otec netouží po tom, aby dcera měla zaměstnání, školy, aby sbírala uznání a ocenění od majority. Tím vším totiž popírá hodnotu jeho vlastního světa: „*Takže ty odmítáš to, co bych tě mohl naučit já, ale jsi ochotná smažit kuře pro nějakýho pana Daie, aniž bys věděla, kolik ti vlastně bude platit?*“ (s. 260). A ten, má-li zůstat neměnný, není pro patnáctiletou Oksanu dospívající v Los Angeles přijatelný. I poté, co prožije hluboké souznění s romskou kulturou na místní tradičně pojaté romské svatbě, nepřestává cítit onen rozpor mezi rozumem a dávno zasutými emocemi a v touze po nezávislosti a svobodě ztrácí ze zřetele, kým opravdu je.

Sama autorka podotýká, že až během sběru podkladů pro svou knihu pocítila hrdost na romské kořeny a přijala se se vším všudy. „*A to mě nějak zlomilo a já musela znovu vystavět sebe sama. Stala jsem se hrozně zranitelnou, došlo mi, že svůj život vlastně nemám až tak pod kontrolou, jak jsem si myslela. Proto jsem začala odznovu,*“¹ řekla o své osobnostní proměně, kterou si prošla na prahu čtyřicítky. Chtěla-li se dobrat své podstaty, musela se nutně vrátit do dětství a možná si během psaní uvědomila, že by nebyla tou tvrdohlavou a odhodlanou Oksanou, kdyby se jí nedostalo právě té jedinečné směsi výchovy a představ o životě v původní rodině. V retrospektivních epizodách dává klíč k pochopení, proč navzdory složitému vztahu s rodiči v období dospívání došla ke smíření a oduštění. Skrze detailní popis prostor domova ožívají zasuté vzpomínky a vyjevují, jak moc jí byl, dítěti věčně na cestách, drahý. Třeba ta na otce, který dcerám před usnutím nikdy nezapomněl pustit hudbu. Mezi vzpomínkami na útrapy probleskují zážitky svědčící o lásce a péči, které se jí jako dítěti dostalo.

Šťastná povaha autorky se tak otiskuje i do vyústění emocionálně vypjatých momentů, v nichž Marafiotiová nikdy čtenáře nenechá ponořit se do jejího zoufalství a pro odlehčení mnohé situace dokáže i humorně glosovat. Celá kniha je nenásilně protkána vhledy do romského způsobu života, kterému může čtenář v kontextu reálných zážitků snáz porozumět a romskou kulturu pochopit. Na mnoha místech svého debutu, který se dočkal příznivého přijetí jak kritiků, tak čtenářů, Marafiotiová životní období jen jednotlivými epizodami jakoby „nařukává“, a dává tak tušit, že dveří k příběhům své rodiny by mohla otevřít ještě spoustu.

Autobiografie Oksany Marafiotiové je v našem středoevropském okruhu cenným příspěvkem k poznání života jednoho romského hudebního souboru jedné subetnické

1 <https://www.hatefree.cz/blo/clanky/3148-oksana-marafioti>

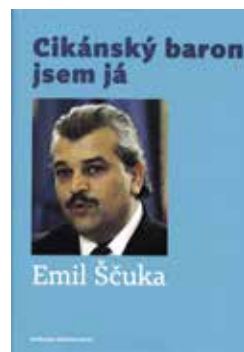
skupiny Romů v bývalém Sovětském svazu. Je však mnohem víc než to – je záznamem univerzální lidské zkušenosti. Emigrace, ztráta domova, život v mnohdy velmi kulturně odlišné zemi, emancipace a gender – to vše vzbuzuje otázky symptomatické nejen pro současnost. Autorka silným osobním příběhem a odhalením všech svých omylů, hledání, vzpour a smíření netušeně předkládá možný návod, jak se jako jedinec v tom současném světě neztratit.

Radka Patočková²

Lenka Jandáková³

2 Mgr. Radka Patočková je absolventkou romistiky na FF UK a žurnalistiky na FSV UK, je předsedkyní Kher, z. s., nakladatelství romské literatury. E-mail: radka.stekla@seznam.cz

3 Mgr. Lenka Jandáková je absolventkou Ped. fak. UJEP, působí v ROMEA, o. p. s. a Kher, z. s. E-mail: lenka.jandakova@gmail.com

Emil Ščuka

Cikánský baron jsem já

Praha: Knihovna Václava Havla, 2019, 393 s., ISBN 978-80-87490-25-9

Baron Ščuka

Minulý rok vydala Knihovna Václava Havla autobiografiu jednej z najvýraznejších postáv svetového rómskeho emancipačného hnutia, Emila Ščuku. Svoje vlastné spomienky pod názvom *Cikánský baron jsem já* rozdelil do dvoch častí. V prvej, s názvom „Bože, to je cigáň,“ spomína na detstvo a cestu z rómskej komunity pod Tatrami, cez roky v škole, až po prvé roky na prokuratúre.

V druhej časti, „Cikánský baron jsem já,“ sa autor venuje predovšetkým obnovenému rómskemu hnutiu v Československu krátko po páde komunizmu. V členení knihy je tiež časť bez číslovania – súbor kapitol pod názvom „Jedna vlašťovka jaro nedělá!“ V tejto časti Ščuka opisuje svoje pôsobenie predovšetkým na medzinárodnom poli, spolu so svojimi sklamaniami zo smerov, ktorými sa niektoré iniciatívy začali uberať.

Členenie knihy na kapitoly je pomerne kostrbaté, lebo raz je tematické a raz chronologické. To je však pri rozsahu spomienok aj vzhľadom k rozprávaciemu štýlu celkom pochopiteľné. Tak ako život, ani Ščukovo rozprávanie nemožno rozdeliť do jasne vymedzených a vzájomne nepresahujúcich krabičiek.

Kniha vznikala zaujímavým spôsobom: autor ju narozprával. Pri rôznych situáciách, často útržkovito, rozprával Emil Ščuka svoje spomienky. Tie zaznamenával Vojtěch Lavička, ktorý hrubý materiál následne editoval a pretransformoval do knižnej podoby. S touto informáciou – ktorá v knihe chýba, je však verejne známa – vníma čitateľ text trochu inak a viaceré nedostatky diela autorom odpustí.

Cikánský baron

Samotný názov takmer 400-stranovej autobiografie možno považovať za nešťastný najmä preto, že ide o človeka, ktorý život zasvätil presadzovaniu práv Rómov. Do názvu sa dostalo nielen rozporuplné označenie „cigán“, ale aj obraz rómskeho lídra ako baróna, pričom táto kombinácia len „prikrmuje“ stereotypné vnímanie Rómov.

Názov prvej časti s dejom úzko súvisí. Ide totiž o zvolanie matky nerómskej dcéry, ktorá mladého Emila doviedla domov predstaviť ako svojho priateľa. Darmo bol Emil Ščuka mladým mužom so zaujímavými vyhlídkami na budúcnosť, pre matku priateľky bol jednoducho cigáň. Súvislosť medzi názvom druhej časti a dejom sa žiaľ nedozvedáme.

Ščukovi sa v spomienkach darí zachytávať rómsky i nerómsky svet v ich karikatúrach a – tu s vtipom, tu kriticky – opisuje rôzne charakteristiky, zvyky a tradície. Možno má byť práve ten *cikánsky baron* tiež karikatúrou seba samého, no ak tomu tak je, túto súvislosť mohol autor lepšie vysvetliť v úvode autobiografie.

Rozprávanie ako súčasť rómskej kultúry

Emil Ščuka v autobiografii len málokedy vôbec niečo vysvetľuje a zameriava sa skôr na opisy jednotlivých situácií tak, ako ich videl. Jasný rozprávací štýl zaraďuje knihu k žánru orálnej histórie, kde autori jednoducho rozprávajú svoje spomienky a sami vyberajú, čo je podstatné. Pre rómsku kultúru, literatúru obzvlášť, je rozprávanie charakteristické. Pre *netréňované* oko človeka neznalého rómskej kultúry, môže dielo pôsobiť neorganizovane.

Výber dôležitosti jednotlivých detailov je pre túto knihu určujúci. O čo menej poskytuje Ščuka rozborov, o to viac priestor vyplní detailmi. Miestami kniha pôsobí ako zber všetkého, čo si autor pamätá, bez ohľadu na dôležitosť. Kniha je plná podrobností, pri ktorých si čitateľ kladie otázku, čo s poskytnutou informáciou má robiť.

Napríklad, jedna z prvých kapitol, „Táta a máma“, začína zopakovaním opisu otca ako váženého občana. Potom sa postupne dozvedáme o jeho bratovi Bélovi s manželkou Malvínou, zoznámime sa s tetou Marínou a dozvieme sa, že jej bývalý manžel *Balevas* jej utiekol do Bilyň za ženou, ktorá sa volala Hruška. Potom prichádza informácia o bratovi Kalmánovi a jeho frajerkách, vrátane *nejakej Danielovej*, ktorá bola veľmi tmavá a bola tetou neskoršej Ščukovej kolegyne Aleny Gronzíkovej. K opisu mamy sa dostávame až po všetkých týchto detailoch, ktoré v podstate k ničomu neprispievajú a ani nezohrávajú rolu pre ďalší vývoj udalostí.

Na druhej strane sú veci, ktoré Ščuka len naznačí a čitateľ pritom túži dozvedieť sa viac. Výrazným príkladom medzi viacerými je zmienka, že sa otec v istom čase stal majstrom rómskej čaty vo veľkom textilnom podniku Tosta Aš. Opis končí informáciou, že čata mala vraj asi sto ľudí a tí cestovali zo Slovenska dvomi autobusmi. Viac podrobností Ščuka neuvádza, hoci snáď pre každého, kto sa zaujíma o históriu Rómov, sú toto významne cenné poznatky.

Podobne sa môže čitateľ zastaviť pri informácii, že Daniel Landa na Ščukovej škole vyučoval spev a interpretáciu. Navyše zdarma. Ďalšie informácie, ktoré by mohli túto zaujímavosť zo života speváka nacistickej kapely Orlík ozrejmiť, však chýbajú.

Zopár prešlapov

V honbe za podrobnosťami, ktorých dôležitosť určuje autor, sa Ščuka občas „stráca“ v časových a geografických údajoch, prípadne ich úplne vypustí. Čitateľ si tak napríklad pri školských časoch (v dobách, keď rodina migrovala za prácou) nie je istý v tom, či sa udalosti stali na Slovensku alebo v Česku.

Na niektorých miestach chýbajú roky udalostí a pochybnosti vzbudzujú aj niektoré chyby v názvoch. Napríklad Európska rada Rómov, ktorú opisuje Ščuka ako nablýskanú cetku – a možno s ním súhlasiť, alebo nie – je s najväčšou pravdepodobnosťou European Roma and Travellers' Forum (Európske fórum Rómov a Travellerov).

Čím sú opisované udalosti bližšie k dnešku, tým sú väčšie šance ich overiť. Ako príklad Ščukovej sebaistoty v tvrdeniach možno použiť zmienku o „zabitom“ študentovi Martinovi Šmídovi z 18. novembra 1989. Ide o udalosť všeobecne známu, ku ktorej prirodzene vzniklo mnoho dokumentov a vyjadrovali sa k nej mnohokrát médiá. Ščuka bez pochyb píše, že informáciu do *Rádia Svobodná Evropa* priniesla Anna Šabatová. Média však aj dnes informujú, že do rádia telefonoval Petr Uhl, mimochodom manžel pani Šabatovej, a pôvodný záznam spomínaného telefonátu je možné ľahko dohľadať na sociálnych sieťach.

Ide o detaily, ktoré knihu isto nepotopia, no je ich trochu veľa, a pritom by stačilo si ešte raz vec overiť, ešte raz po sebe skontrolovať. Či už to je chýbajúci mäččeň v slove ľudia tam, kde Ščuka píše po slovensky, alebo vymyslená dedina Bačivcovce tam, kde má byť preklad z rómskeho *Bacivcovatar*. Prirodzene ide o Batizovce.

Chyby samotné nie sú tak veľkou prekážkou ako Ščukova istota v tvrdeniach bez ďalších argumentov. Kritiku Petra Pitharta za vnášanie rómskeho nacionalizmu do politiky Ščuka odbyl tým, že „*Jak ukázal čas, [Pithartove] obavy byly úplně liché*“. Hlbší rozbor aj tu chýba a čitateľa necháva na pochybách najmä preto, že čas práve ukazuje, že rómski politici a političky nedosahujú úspechy v rómskych stranách, ale v stranách hlavného prúdu cez svoju feministickú, liberálnu, či zelenú agendu. Svoj hlbší pohľad ani tu autor neposkytuje.

V kapitole, ktorá opisuje pád kedysi blízkeho spolupracovníka Ladislava Rusenka, Ščuka píše: „*Emigrace do Belgie se jim nakonec vymstila, protože tamní lékařská péče se s tou naší nedá srovnávat*.“ Aj tu je to tvrdenie, ktoré skôr otvára otázky, keďže napríklad švédsky think tank Health Consumer Powerhouse postavil Belgicko v poslednom dostupnom hodnotení (2018) na 5. miesto v hodnotení tridsiatich európskych krajín. Pre porovnanie: v tomto hodnotení je Česko na 14. mieste a Slovensko na 17. mieste.

A väčšie prešľapy

Keď Ščuka opisuje, ako u nich jedla Gina Lollobrigida halušky, je to vtipné, milé a zaujímavé. Až by sa dalo povedať, že je vlastne jedno, či to je pravda. Tak ako je však autor citlivý v niektorých častiach, v iných vychrlí detaily z osobných životov – niekedy aj o ľuďoch, ktorí už nežijú a nemôžu sa brániť.

Z textu napríklad zrazu nečakane „vyskočí“, že spisovateľka Elena Lacková, ktorá zomrela v roku 2003, bola týraná svojim manželom, ktorý bol chorobný žiarlivec. A podobná situácia je v sedemnástej kapitole, kde Ščuka píše o filmárskom zájazde, počas ktorého došlo k hromadnej bitke medzi Rómami. Aj tu je Ščuka mediátorom medzi Rómami a nerómskymi kolegami. A aj tu znovu používa obraz temperamentných Rómov, ktorých stereotypné vykreslenie tak často nachádzame v beletrii. V závere kapitoly prináša vlastné vysvetlenie celého konfliktu a označí za pôvodcu konfliktu Milana „Korytára“ Šenkiho – štyri roky zosnulého herca a hudobníka – ktorý vraj svojim správaním spôsobil žiarlivostnú scénu jeho ženy, a tak začala bitka. Taká pekná, stereotypná. Táto informácia do príbehu neprináša vôbec nič. Okrem istoty, že sa Šenki nebude brániť.

Neobrúsený diamant

Poslednou informáciou v knihe je tragické úmrtie Mileny Hübschmannovej. Prechádzajúcimi kapitolami sú „37. Labutí pieseň ROI“, „38. Návšteva v Bulharsku“, „39. Návšteva v Bělorusku“, „40. Kosovo“. A potom prichádza krásna rozlúčková kapitola s názvom „Mileno, ďekujeme!“

Lenže potom nasleduje obrazová príloha. Na 318. strane sa čitateľ dozvedá o úmrtí doktorky Hübschmannovej a na protistrane už začína fotogaléria prvou fotkou, na ktorej je exprezident International Romani Union, Sait Balić. Márne listovanie ďalej nič neodhaľuje. Doslov chýba. Nasleduje 50 strán fotiek, potom 30 strán rôznych dokumentov. Všetky sú užitočným obrazom doby a knihu skvele dopĺňajú, no najviac autobiografii chýba doslov. Zopár srdečných riadkov na záver. Trochu vlastných myšlienok, postrehov k tomu všetkému. A odpoveď, či to stálo za to.

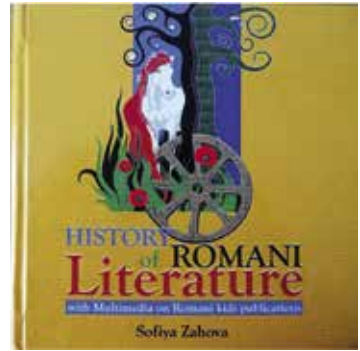
Emil Ščuka nie je dokonalý. A nie je dokonalá ani jeho autobiografia. Emil Ščuka je však legendou rómskeho hnutia. Na *cikánskeho barona* možno nazerať kriticky. Kniha mohla byť omnoho lepšie napísaná, omnoho viac literárna. Asi však nebola nikdy tak mienená. Nie je pre každého. Pre tých, ktorí sa zaujímajú o novodobú históriu Rómov, je však povinná – a tak ju tiež musíme hodnotiť. Rozprávací štýl, ktorý je vyššie v tejto recenzii hodnotený kriticky,

má totiž nevyčísliteľnú hodnotu z pohľadu autenticity. Emil Ščuka si čitateľa pripúšťa k telu a obraz doby – od jeho vlastného detstva po dobu nedávne – vykresľuje farebne, vo všetkých odtieňoch a cez osobné príbehy.

Ščukova autobiografia je knihou, ktorej hodnota bude len rásť. Nie je obrazom doby, je pohľadom Emila Ščuku. Neurčuje *pravdu*, ale otvára okno do osobného príbehu legendy rómskeho hnutia. A s tým, ako sa Ščukovými spomienkami budú zaoberať nové generácie rómskych aktivistov a aktivistiek, sa bude aj ten diamant v jej vnútri ďalej brúsiť. Možno sa dnes hľadá ťažšie, ale je tam. *Cikánský baron jsem já* znesie 4,5 z 5 hviezdíček.

Stano Daniel¹

¹ Autor pracuje v globálnej filantropickej spoločnosti a venuje sa podpore projektov zameraných na vzdelávanie znevýhodnených skupín. E-mail: at.stanodaniel@gmail.com

Sofiya Zahova

History of Romani Literature

Paradigma, 2014, 152 s., ISBN 978-954-326-229-8

Publikácia *História rómskej literatúry* od Sofiye Zahovej ponúka prehľad o vývoji rómskej literatúry v 20. storočí v európskom priestore, pričom jej zámerom je poukázať na rozdiely v jednotlivých regiónoch a krajinách, ktoré determinovali tento vývoj. Autorka sa zároveň pokúša o periodizáciu rómskej literatúry, pričom pri periodizácii volí historický prístup, a to z dôvodu, že „tendencie vo vývoji rómskej literatúry sú vzájomne prepojené s vývojom rôznych historických období a ich politickým kontextom“ (s. 6). Rómsku literatúru delí na štyri základné obdobia. Prvé obdobie časovo vymedzuje od začiatku 20. storočia do medzivojnového obdobia. Toto obdobie charakterizuje ako obdobie prvých pokusov o literatúru písanú v rómskom jazyku a zároveň ako obdobie, v ktorom hlavným fenoménom je sovietsky celoštátny projekt, ktorého cieľom bola podpora literárnej tvorby v rómčine. Druhé obdobie je obdobím od druhej polovice 20. storočia až do roku 1980, kedy rómska literatúra sa začína rozvíjať naprieč európskymi krajinami. Roky 1980 až 1989 sú tretím obdobím periodizácie, pre ktoré je príznačný nárast záujmu o vzdelávanie rómskych detí a uchovávanie rómskej kultúry (táto iniciatíva vychádza najmä od európskych inštitúcií). Štvrté obdobie je obdobím od roku 1990 po rok 2000. Zahová ho definuje ako éru nástupu medzinárodnej rómskej literárnej tvorby, rozvoja literatúry za hranicami krajín, či regiónov.

Kniha je členená do troch kapitol: 1. Rómska literatúra v Európe od jej začiatkov/zrodu až po rok 1980, 2. Internacionalizácia rómskej literatúry po deväťdesiatych rokoch, 3. Žánre a témy súčasnej rómskej literatúry a literatúry pre rómske deti a mládež. V závere sú dva menné zoznamy rómskych spisovateľov: tých, ktorí publikovali v rómčine v bývalom ZSSR v dvadsiatych a tridsiatych rokoch 20. storočia a ďalej menný zoznam rómskych spisovateľov zo Srbska.

Prvá kapitola odpovedá na otázky, odkedy sa datuje vznik rómskej literatúry, čo podmienilo jej rozvoj v Európe, ktoré osobnosti sa o to pričínili a aké publikácie sa vydávali. Päť podkapitol tejto časti knihy reflektuje na uvádzanú periodizáciu rómskej literatúry v jej prvých troch obdobiach, t. j. od dvadsiatych rokov 20. storočia až po rok 1980.

Potvrdené písané počiatky sú reálne evidované od roku 1872, kedy s podporou Britskej biblickej spoločnosti vznikol preklad Biblie od Georgea Borrowa (1872) pre veriacich Rómov v Španielsku. Potreba prekladu Biblie do rómskeho jazyka vznikla neskôr aj v Bulharsku, kde začali vydávať aj náboženské periodiká ako napríklad *Romano Alav*.

Napriek skutočnosti, ktorú spomína autorka, že „náboženská literatúra nepatrí medzi literatúru vytvorenú rómskymi spisovateľmi“ (s. 12), zaraduje ju medzi prvé písomné textové prejavy v rómskom jazyku.

Literárna tvorba umeleckého charakteru je zaznamenaná od dvadsiatych a tridsiatych rokov 20. storočia v ZSSR. Vznikali rómske organizácie, ktoré podporovali rozvoj literárnej tvorby. Autorka podáva rozsiahly prehľad o týchto organizáciách a ich prínosoch pre Rómov, ktoré vznikli ako iniciatíva vtedajšieho sovietskeho režimu. Ten presadzoval názor, že menšie národnosti a etnické skupiny dosiahnu politickú a spoločenskú integráciu rozvojom vlastného jazyka a kultúry. Bola založená Únia Rómov (1925), vzniklo divadlo Romen v Moskve (1931) a mnoho Rómov bolo integrovaných do spoločenského procesu a života. Práve rozkvet rómskej kultúry v bývalom ZSSR motivoval Rómov aj z iných krajín Európy k rozvoju a zachovaniu svojej kultúry.

Zahová postupne v publikácií prechádza v prvej kapitole k druhému obdobiu periodizácie, a tým je obdobie od druhej polovice dvadsiateho storočia až do roku 1980. Väčšiu časť svojej práce sústreďuje na geopolitické prostredie Ruska-Moskvy, pričom uvádza aj politiky, ktoré znemožnili rómsku literárnu tvorbu v Rusku. Významné rómske osobnosti (Maxim Beslyudsko, Ivan Rom-Lebedev,...), ktoré pôsobili v „prvom období“ (t. j. obdobie dvadsiatych a tridsiatych rokov 20. storočia), však sú literárne aktívne, aj napriek nepriazni politického režimu po roku 1939. Zanikajú organizácie (Romengiro lav), noviny *Romany zorja*, *Nevo Drom* a divadlo Romen nehrá predstavenia v rómčine.

Podobný historický vývin rómskej literatúry autorka opisuje v bývalej Juhoslávii. Rozmach literatúry tu nastáva po roku 1945, teda v tretej etape periodizácie rómskej literatúry. Spomína sa tu politika, ktorá štrukturovala postavenie menšín v Juhoslávii do troch skupín (národ, národnosti, etnické skupiny). Rómovia mali priznaný štatút etnickej skupiny. Vytvorili sa podmienky na rozvoj rómskej kultúry. O tento rozvoj sa pričínili osobnosti, akým bol Slobodan Berberski, prvý prezident Medzinárodnej únie Rómov (Londýn, 1971), ktorý písal poéziu. V Skopje v roku 1971 vzniklo divadlo Phralipe, v ktorom sa hralo v rómčine. Významným spisovateľom z tretej dekády bol Jovan Nikolić, ktorý tvoril v srbskom jazyku, no jeho tvorba bola preložená aj do rómčiny. Za prvú zbierku básní *Host odnikadial* (Gost katinedenar/ Gost niotkida, Nikolić 1982) získal literárnu cenu v Srbsku (s. 28).

V ostatných socialistických krajinách rómska literárna tvorba akoby zastala v čase a na hraniciach Sovietskeho zväzu. Autorka sa pokúša o priblíženie rómskej literárnej tvorby cez klasifikáciu východoeurópskych rómskych politík navrhovaných Elenou Marušiakovou a Vesselinom Popovom. Značný priestor v tejto časti venuje prvej najznámejšej rómskej poetke – Bronislawe Wajs, Papuszi z Poľska. Prvá básnická zbierka tejto autorky vyšla v roku 1956 (*Papuszine piesne*). Túto zbierku editoval výskumník poľských Cigánov a vládny poradca na cigánske otázky Jerzy Ficowski (s. 33). Bronislawa Wajs sa stala členkou národnej asociácie spisovateľov v roku 1962, jej poézia bola preložená do niekoľkých svetových jazykov a získala mnoho ocenení (Literárnu cenu Lubušky – 1958; Cenu Ministra kultúry – 1978; Ocenenie mesta Gorzow Wielkopolski – 1978).

V Bulharsku v štyridsiatych a päťdesiatych rokoch minulého storočia začali vychádzať rómske noviny *Romano Esi*, neskôr premenované na *Nevo Drom*. Tieto noviny obsahovali propagandistické texty vtedajšieho politického režimu. Významnou osobnosťou z radu Rómov v Bulharsku bol Šakir Pašov, ktorý stal za zrodom niekoľkých rómskych organizácií v Sofii, vrátane organizácie All, ktorá v roku 1945 bojovala proti fašizmu a rasizmu a za kultúrne povýšenie rómskej menšiny v Bulharsku.

V Maďarsku sa produkovala rómska literatúra v maďarskom jazyku a bola súčasťou hlavnej prúdovej scenérie, ktorá korešpondovala s politickou koncepciou jednotného národa ako

zjednotenia všetkých občanov v štáte. Rómski autori sa preto považovali za súčasť maďarskej národnej literatúry. Rómski spisovatelia a intelektuáli začínajú byť aktívni až od začiatku sedemdesiatych rokov 20. storočia. Z tohto obdobia je známym spisovateľom Menyhért Lakatos, ktorý získal medzinárodnú reputáciu a po úspechu svojho literárneho diela (*Začadené obrazy*) v Maďarsku bolo toto dielo preložené do mnohých ďalších jazykov. Na Slovensku táto kniha vyšla v roku 1986.

Autorka postupne prechádza aj na historický pohľad na vývoj rómskej literatúry v Československu. Tu ako výrazný vývinový medzník uvádza rok 1960. Rok politickej liberalizácie a zmiernenia „socializmu s ľudskou tvárou“ a vytvorenie podmienok na zblížovanie rómskej literatúry. V tejto časti sa stretávame so známymi menami akými sú Dezider Banga, Elena Lacková, Tera Fabiánová, Andrej Giňa, Milena Hübschmannová... Dozvedáme sa o pôsobnosti Andreja Peštu v periodiku *Románo fil*, vytlačená je krátka anotácia z tvorby Tery Fabiánovej – *Le Romeskeró suno*. Čitateľom tiež približuje život a tvorbu Eleny Lackovej.

V druhej kapitole publikácie autorka hovorí o tom, ktoré politiky v rámci Európy podporili vznik a štandardizáciu rómskeho jazyka, ako sa vyvíjala rómska literatúra cez hranice štátu, v ktorých sa zrodila, aké rómske literárne spolky vznikali a akým spôsobom združovali rómskych spisovateľov po celej Európe. Táto časť kapitoly spadá pod štvrté obdobie periodizácie rómskej literatúry, v ktorej sa oboznamujeme s procesom nástupu demokracie v bývalých socialistických krajinách, o poste Rady Európy a jej proaktívnom postoji k Rómom, rozvoji ich jazyka a kultúry, či vzdelávania.

Ako spomína autorka, globalizácia a IT technológie umožnili rómskej inteligencii byť vo flexibilnom kontakte, rozvíjať rómsku literatúru (nielen ako umelecký výstup, ale tiež odborný materiál) a vzájomnú spoluprácu. Rómskych spisovateľov tohto obdobia opisuje ako rómsku inteligenciu – ľudí, ktorí sú súčasne aktivistami (v oblasti ľudských práv, vzdelávania, jazyka atď.), zberateľmi folklóru, vychovávateľmi, lingvistami, vedcami alebo umelcami vo všeobecnom slova zmysle. Internacionalizácia sa ukazuje aj v oblasti prekladovej literatúry, a to z rómčiny do svetových jazykov.

Napriek tomu, že Rómovia literárne tvoria v rôznych krajinách Európy, Zahová sa pokúša identifikovať spoločné znaky v ich tvorbe. Sú to témy, látky a motívy, ktoré súviseli s rómskym životom, vnímaním sveta a vzťahov v ňom. Autorka tieto témy identifikuje v tvorbe pre deti, ale rovnako sú prítomné v publikáciách pre dospelých, a to v autobiografických dielach, prípadne spomienkových dielach. Delenie týchto tém všeobecne zatrieduje do troch základných typov (v kapitole Spoločné znaky rómskej identity v naratívoch, s. 65–71), a to: odchod Rómov zo svojej pravlasti, rozprávanie o utrpení Rómov (týkajúce sa holokaustu), kočovný život Rómov. K tejto kategorizácii autorka uvádza príklady literárnych diel určených pre detského čitateľa (s. 67–70).

Tretia kapitola je venovaná žánrom a témam súčasnej rómskej literatúry, v ktorej sú zastúpené informácie o vzdelávacích materiáloch pre deti, tradičnom folklóre, príbehoch a poviedkach, autobiografických dielach a prekladovej literatúre.

Autorka vysvetľuje, prečo v tejto publikácii nekategorizuje jednotlivé rómske literárne diela do literárnych žánrov. Podľa nej rómske literárne diela nie sú jednoznačne ohraničené a často dochádza k žánrovej a tematickej kontaminácii, napríklad ľudové rozprávania alebo autobiografické rozprávania splyvajú.

Ako uvádza Zahová, „hranice medzi folklórnymi príbehmi a poviedkami nie sú jasné, pretože rómska kultúra je veľmi blízka ústnej slovesnosti a niekedy autor vydáva autorizované poviedky za príbehový folklór, alebo vyberie prvok z ústneho folklóru, ktorý je autorom autorizovaný, čím sa stáva novinkou a literárnym dielom“ (s. 88–89).

Za zmienku stojí spomenúť aj silný vplyv politik prítomných v tvorbe rómskych spisovateľov, a to najmä v rokoch rómskeho literárneho rozmachu (dvadsiate a tridsiate roky 20. storočia,

bývalé ZSSR). Zaznamenaná je napríklad glorifikácia politického systému. V tvorbe Bronislawy Waiss Papuszy z Poľska sú zastúpené obrazy tradičného života Rómov a vzťahu medzi Rómami a prírodným prostredím.

Publikácia podáva ucelený obraz o historickom vývine rómskej literárnej tvorby a jej autoroch v Európe. Takisto ponúka prehľad politík, ktoré tento vývoj determinovali. Za prínos považujem periodizáciu rómskej literatúry. Táto periodizácia v rámci publikácie nie je autorkou uvádzaná v kapitolách, ktorých sa periodizácia týka. Z uvedeného dôvodu pri anotácii každej kapitoly spomínam periodizačné obdobie, do ktorého spracovaný obsah spadá.

V úvode sa stretávame aj s definíciou pojmu rómska literatúra, ktorý je charakterizovaný ako „práce, ktoré sú písané Rómami, a práce, ktoré sú určené pre rómskych čitateľov“ (s. 5).

Intencionálnu definíciu pojmu „rómska literatúra“ vnímam ako nie najšťastnejšiu voľbu. S intencionalitou je vhodné narábať opatrne, s jemnosťou a gráciou tak, aby jej implementácia v literárnej tvorbe a terminologickom vymedzení nebola na úkor kvality. Zamýšľam sa nad tým, či môžu Nerómovia čítať rómsku literatúru, ktorá je určená pre rómskych čitateľov. Sofiya Zahová iste druhú časť definície rómskej literatúry nemyslela doslovne (a v jednotlivých kapitolách svojej práce aj názorne dokazuje, že rómsku literatúru čítajú aj Nerómovia), avšak čo literatúra, ktorá je písaná pre Rómov Nerómami? Alebo literatúra Nerómov, ktorých značná časť práce je považovaná za literatúru rómsku (a to napríklad z dôvodu markantného tematického zastúpenia rómskych tém v ich prácach)? A kde sa nachádza prekladová literatúra? Napriek tomu, že Sofiya Zahová vzťahuje charakteristiku rómskej literatúry len na predkladanú publikáciu, tak táto definícia neodzrkadľuje všetky podoby rómskej literárnej tvorby, ktoré v nej uvádza. Zároveň musím vyjadriť radosť z toho, že sa ku mne táto publikácia dostala, že som s ňou mohla pracovať a čerpať z nej námety na ďalšiu prácu.

Jana Gáborová¹

¹ Autorka je asistentkou v Ústave rómskych štúdií na Prešovskej univerzite v Prešove. Pôsobí tiež v Dokumentačno-informačnom centre rómskej kultúry v Štátnej vedeckej knižnici v Prešove.
E-mail: jana.gaborova@unipo.sk, dicrk2@svkpo.gov.sk

Romano džaniben – 26. ročník – 1/2019

Časopis romistických studií

Tento časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky v rámci programu Podpora rozšiřování a přijímání informací v jazycích národnostních menšin.

Dále byl financován hlavním městem Praha z Programu v oblasti podpory aktivit národnostních menšin na území hl. m. Prahy pro rok 2019.

Vydává Romano džaniben, z. s.

Biskupcova 85, 130 00 Praha 3

e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz

bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktoři: Pavel Kubaník, Helena Sadílková

Redaktorky: Helena Kaftanová, Jiřina Stolařová, Lada Viková, Eva Zdařilová

Redakční rada:

Mgr. Michael Beníšek, Ph.D.; PhDr. Jan Červenka, Ph.D.; Mgr. Viktor Elšík, Ph.D.;

Mgr. Lucie Fuková; PhDr. Jana Horváthová; Mgr. Pavel Kubaník, Ph.D.;

Mgr. Alexander Mušinka, Ph.D.; Mgr. Tatiana Podolinská, Ph.D.;

Helena Sadílková, Ph.D.; Mgr. Lada Viková; Dipl.–Phys. Peter Wagner, Ph.D.

Seznam recenzentů je uveden na webových stránkách

www.dzaniben.cz.

Sazba: Kateřina Krčíková

Obálka: Daniela Kramerová

Tisk: powerprint s.r.o.

Náklad: 300 ks

Doporučená cena: 160 Kč

Roční předplatné: 320 Kč (včetně poštovného a balného)

ISSN 1210-8545

Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno

Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24. 6. 1994.